

Fatih Soltan Mämmet bioýarag arkaly öldürildi mi?

Category: Kitapcy, Medisina, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Fatih Soltan Mämmet bioýarag arkaly öldürildi mi?

Soňlanmadyk çekişme

► FATİH SOLTAN MÄMMET BIOÝARAG ARKALY ÖLDÜRÜLDİMİ?

ABŞ-nyň Prezidenti Donald Tramp başlyklaýyn, bütin dünýä koronawirusyň nirden gelip çykyp çykandygynyň üstünde kelle döwýär. Koronawirus biologik ýaragmy? Ýazuw çeşmelerine salgylansag-a, hettleriň ergot kömelegi ilkinji bioýaraglaryň biri bolupdyr. Türk taryhçylarynyň arasynda birnäçe ýyl bäri: "Fatih zäherlenip öldürildi!" diýen jedelli gürrüňiň gowry ýatanok. Bu gürrüňi ilki kim, nähili we haçan tapdy? Kim haýsy pikiri öňe sürdi?

1481-nji ýylyň 27-nji apreli.

Fatih Soltan Mämmet nobatdaky täze ýörişine çykdy.

Göz önünde tutulan ýer nire? Muny patyşadan başga bilýän ýokdy. Hökümdaryň özboluşly bir aýratynlygy bardy: haçan bir ýerik ýörişe çykjak bolsa, onuň maksadyny ýanyndaky iň ýakynlary-da bilmezdi. Fatih barjak ýerine baryp ýetýänçä niýetini mälim etmezdi. Şol döwür Fatihiň önünde çözülmegine garaşylýan üç mesele bardy:

- Müsürde çerkez (türkmen) taýpasyndan bolan mamlýuk soltany Gaýytbaýyň boýunegmezek gedemligi...
- Wezir Mesih paşanyň ýolbaşçylygyndaky osmanly (türkmen) goşunynyň Ikinji Rodos ýörişinde şowsuzlyga uçramagy...
- Gedik Ahmet paşanyň bir ýyl öň Adriatik deňziniň boýundaky Otranto şäherini eýelemegi, indiki nobat Fatihiň tutuş Italiýany boýun egdirmek maksadynyň bardygyny aňladýardymy?

Ýörişiniň nirädigi belli bolmasa-da, ýola täze çykan Fatih birdenkä ynjalyksyzlyk tapyndy. Üsküdarda birnäçe gün düşledi. Soňra at arabasyna münüp ýörişe dowam etjek boldy. Bolmady. Şonuň üçin Maldepedäki "Hüňkär çayyry" (ýa-da "Tekfur çayyry") diýilýän ýerde ýene säginmeli boldy.

1481-nji ýylyň 3-nji maýy.

Fatih penşenbe güni agşamara kyrk dokuz ýaşynda ömürlük gözlerini ýumdy. Onuň Stambuldan çykyşy bilen ölümünüň arasynda bary-ýogy ýedi gün bardy.

Fatihi ýöriş wagtynda zäherledilermikä?

Jedeller şeýle güýjedi welin, “mazaryny açyp, eksgumasiýa barlagyny geçireliň” diýenlerem boldy!

■ NEMES TARYHÇYSY BABINGER

1953-nji ýyl.

“Fatih zäherlendi” diýen pikir umuman kabul edildi.

Näme üçin?

Osmanly taryhy boýunça geçiren barlaglary arkaly giňden tanalan nemes taryhçysy Frans Babinger (1891-1967) “Mehmed der Eroberer und seine Zeit” (“Fatih Soltan Mämmed we onuň döwri”) kitabyňy şol ýyl neşir etdirdi.

Ol şeýle diýdi:

“ – 1-nji maýda soltanyň içagyrysý tutup başlansoň, hekimler çagyryldy. Öňki gut (подагра) we guragyry (ревматизм) keselleri bilen birlikde, başga-da käbir keselleriň alamatlary bardy. Soltany ilkinji bolup larystanly ajam Hamideddin el-Lary atly hekim bejermäge synanyşdy.

El-Lara degişli gürrüňleriň iň ynamlysy onuň soltana turuwbaşdan nädogry derman bermegidir.

Şonuň üçin el-Larynyň öldürilmeginiň sebäbi-de, ýa-ha onuň soltanyň öldürilişine şaýatlyk etmegi, ýa-da Mämmediň ölümüne gönüden-göni günäkär bolmagydyr.

Hekim Larynyň elinden em gelmänsoň, soltanyň köne dosty Maestro Iakopo çagyrylýar. Emma Iakopo elinden geljek zat ýokdugyny, sebäbi başky hekimiň ýalňys derman ulanandygyny we

ol dermanyň beren zyýanly täsirini gidermegiň indi mümkin däldigini aýdýar. Soltanyň derdi çekip-çydardan agyrdy. Ölüm bilen gidişýän soltana berilen derman onuň içegelerini doly petikläň bolarly...”

Babinger kitabynda öz kesgitli pikirini şeýle dowam edýär:

“ – Mämmediň ölüm sebäbini anyk bilemzok. Köpsanly duşmanlarynyň bardygyny we ölümüne degişli käbir aýratynlyklary göz önüne tutanymyzda, onuň zäherlenendigine ynanasyň gelýär. 25-nji maýda paýtagtdan çykanda, onuň saglygy ýerindedi. Galyberse-de, wakany gözi bilen görenler soltany ölümüne äkiden içege sanjylarynyň ertesi sişenbe güni duýdansyz başlandygyny aýdypdyrlar. Bularyň ählisi Mämmediň ýola çykandan soň zäherlenendigi we hiç bir melhemiň onuň janyny halas edip bilmändigi baradaky çaklamamyzy sagdynlaşdyrýar. Eger zäherlenen bolsa muny kimiň edendigi belli däl. Bu işde wenesiýalylaryň eliniň bolmagy o diýen bir ynandyryjy däl. Soltany ogly Baýezidiň zäherläň bolmagy-da mümkin...”

Diňe taryhçy Babinger däl...
Şol ýyl ýene bir kitap çykdy.

■ HIMIÝAÇY BAÝLAW

Himiýaçy Naşit Baýlaw (1903-1982)...

Stambulyň melhemçilik mekdebini 1923-nji ýylda tamamlady. Bir ýyl geçensoň şol mekdebiň medisina-farmakologiýa okuw bölümünde assistentlige başlady. Şol bir wagtyň özünde Dünýewi ylymlar (Fen) fakultetiniň himiýa bölümünü tamamlap, “melhemçi” hünäriniň üstüne 1926-njy ýylda “himiýaçy” hünärini-de goşdy.

Hünär taýýarlygyny ýokarlandyrmak üçin ugradylan şäheri Berlinden Ikinji jahan urşunyň başlamagy sebäpli, ýurduna dolanyp gelmeli boldy. Uzdaldyp oturmalyň...

Ýaşlygyndan medisina we melhemçilik taryhyna içgin üns berip, birgiden arhiw materiallaryny toplady.

Pensiýa çykanda bir ýyldan soň 1953-nji ýylda “Fatih Soltan

Mämmediň döwründe awtorlyk, terjime we nusgalanan medisina eserleri bilen melhemler” kitabyny çap etdirdi
Baýlawyň pikirçe-de Fatih zäherlenipdi:

“Soltan, esasanam, Rim papasynyň jansyzy we asly wenesiýaly ýewreý bolan köşgüň baş lukmany Ýakup paşa (Master Jacop / Jacobus Maestro) tarapyndan oňa berilen iňňän zäherli ösümlik garyndysyndan zäherlendi.”

Ol pikirini şeýle delillendirdi:

“Topgapy köşgünde suratkeşlik, nakgaşlyk ýaly her dürli sungata degişli depderleriň we golýazma kitaplaryň bardygyny bilýärdim. Ol ýerden kän maglumat edindim, emma arhiw häzirem klassifikasiýalaşdyrylmandyr. Melhemçilik barada-da hökman bir zatlar ýazylygy bolaymalydy. Men uzak ýyllaryň dowamynda gözleýän zadymy tapmak üçin melhemiň nähili taýýarlanandygy bilen gyzyklanýardym. Ahyrynda ýitigimi "Sahaflar Çarşısı" kitap bazarynda tapdym: Halwaçybaşynyň depderi...”

Bu depderde hökümdara berlen iýmit önümleriniň arasynda gargabüken (чилибуха) agajynyň tohumlary-da bardy. Gargabükeniň tohumlaryndan zäherli madda bolan strik alynýar. Strik iýip-içgä garylsa ölüm howply täsiri döredipdir. Fatih naharyna garylan gargabüken zäheri bilen kem-kemden öldürildimikä?

Şu ýerde bir zady nygtap geçeyin:

“Fatih zäherlenipdir” diýen pikirini 1953-nji ýylda güýjöp ýetjek derejesine ýetmegine diňe alymlaryň ýokarda agzalan iki kitaby sebäp bolmady. Şol ýyl Stambulyň alynmagynyň baş ýüzünji ýubileý ýylydy...

Birinji Abdylhamydyň döwründen bari döwletiň "Fetih baýramyna" bolan garaýşy "rumlylary öýkeletmejek bolalyň" diýen düşünjededir. Jelal Baýar, Adnan Menderes dagylar hem şeýle düşüňärdi. Emma...

Sagçy-dindarlaryň başyny çekýän toparlaryň baş ýüzünji ýubileý ýylyny dabaraly ýagdaýda geçirjek bolmagyna Kirp konfliktini sebäp boldy.

Milletçiligiň şol güýjän döwründe “Fatihiniň zäherledigi” baradaky pikir ep-esli tarapdar toplady. Eýse, bu dogrumydy?

■ **Fatihiniň goşgy setirleriniň güýji**

Fatihiniň öldürülendigini öňe sürýän professor Ýalçyn Küçük ýaly alymlar Fatih döwründen soňky ýazylanlara “resmi taryh” diýip, biraz ikigöwünliäk çemeleşdi. Taryhçylaryň köpüsi döwletiň resmi sene ýazyjylaryna kän ynanmaýar...

Ýogsa-da, ýakyn döwrüň taryhçylary näme diýýär? Ýılmaz Öztuna (1930-2012) on dört tomluk “Türkiýäniň uly taryhy” diýen ensiklopedik işinde şeýle ýazdy:

“Fatih wenesiýalylar zäherläp öldürdi. Bu Wenesiýanyň soltanyň garşysyna gurnan on bäşinji we iň soňky kast edilşigi bolup, başky on dördi başa barmandy. Wenesiýa bu synanşygy Fatihiniň şahsy hekimlerinden asly wenesiýaly ýewreý bolup, osmanly köşgünde Ýakup paşa adyny alan Maestro Iakoponyň üsti bilen amala aşyrdy. (...) Fatih Üsküdar baran günü, ýagny 25-nji aprelde zäherlenmäge başlandy, soňra bejergi bahanasy bilen zäheriň dozasy artdyryldy. Fatihiniň ölümünü ýakyndan bilýän Aşykpaşazada patyşanyň bagrynyň eräp, agzyndan gan gelendigini ýazýar. Hakanyň janyna kast edilendigini bilýärler, Ýakup paşa-Maestro Iakopo hökümdaryň ölümünden kän wagt geçmänkä türk esgeri tarapyndan bölek-bölek edilip öldürilýär.”

Fatih Mämmediň taryhyny öwrenmäge ençeme ýylyny bagyşlan professor Şehabeddin Tekindag (1918-1983) bolsa bu pikiriň “boş” pikirdigini öňe sürdi...

Bu jedel entek köpe çekjege meňzeýär.

Anyk bilýän zadymyz şu:

Fatih 1464-nji ýyldan bäri gut keselinden ejir çekýärdi.

Wenesiýalylaryň strategik ähmiýetli Agryboz adasyny eýelemäge gatnaşan 1470-nji ýyldaky ýörişde yzasy beter artdy. Soňra ol Rodos we Otranto ýörişlerine gatnaşmaga ýaramady.

Nirädigi belli bolman galan soňky ýörişinde bogazdan geçende,

endamyndaky aýrylyp gidibermeýän agyry-yzalar sebäpli Awny tahallusynda şu setirleri ýazdy:

*“Ah min azmetin bi-gaýri iýâb
Ah min hasretin ale'l-ahbâb.”*

Ýagny:

*“Perýat, dönuşi ýok bu gidişe
Dostlaryň hasratyna perýat.”*

Ýogsa-da ol, soňky ýoluna barýandygyny aňşyrdymyka? Kim bilýär...

■ **Aşykpaşazada näme ýazdy?..**

Hakyky ady Derwüş Ahmet, edebi lakamy Aşyky bolan Aşykpaşazada.

Garry atasynyň ady Aşyk paşa bolandygy üçin Aşykpaşazada ady bilen tanaldy.

Amasýa sanjagynyň (prowinsiýasynyň) Mejitözü-Elwan Çelebi obasynda doguldy.

Öz aýtmagyna görä 1400-nji ýyllaryň başynda doglupdyr.

Soltan Myrat I-iň we Fatih Mämmediň ynamyna girdi. Wengriýa we Ikinji Kosowa ýörişlerine, Stambulyň eýelenmegine gatnaşdy. Osmanly döwletiniň gurlan ilkinji ýyllaryndan başlap 1478-nji ýyla çenli taryhyny türk(men) dilinde gürrüň berýän "Beýik Osmanlynyň taryhy" "Tewarih-i Al-i-Osman" eserini ýazdy. Halk dessany görnüşinde ýazylan eseriň iljinji nobatda hroniligiki gymmaty bar...

“Fatih zäherleipdir” diýen pikire gol ýapýanlaryň salgylanýan esasy çeşmeleriniň biri Aşykpaşazadanyň ýazan şu sözleri boldy:

*“Tebipler şerbeti kim berdi Hana?
Ol Han içdi şeraby gana-gana.
Jigerin dogrady şerbet ol Hanyň,
Dem zaryny çekdi sermedi ýanyn.
Diýdi: “Maňa neçüýn dözdi tebipler...”*

Aşykpaşazada Fatihiň zäherlenendigini “aýtjak” boldumyka?

Bir zady welin açyk ýazdy:

“ Ölümine sebäp ayagynda zahmeti (gut) bardy. Lukmanlar em etmekden ejiz geldiler. Ahyrynda lukmanlar üýşüp maslahat etdiler, aýagyndan gan aldylar. Zahmet biraz zyýadalaşdy. Soňra şaraby-farig (sirop) berdiler. Ahyrynda rahmet-i Rahmana gowuşdy.”

Şeýle-de, Fatihiň şahsy taryhçysy Dursun beg (1420-1499) hem "Tarih-i Ebü'l-feth" eserinde “ýörişe çykmazdan öňem ýarawsyzlygy bardy” diýip ýazdy.

Ondan soňky taryhçylardan Mämmed Neşri (1450-1520) "Kitab-y Jihannüma" eserinde soltanyň hassalanyp öldendigini ýazdy. Behiştî, Kemalpaşazada, Oruç beg, Täjizada Japar Çelebi, Kywamy, Hoja Sadetdin ependi dagylar hem şol pikirdedi...

Soner ÝALÇYN.

Terjime eden: Has TÜRKMEN.

Taryhy makalalar